

ДІАЛОГ З УЧНЕМ: ОНТОЛОГІЧНИЙ СЕНС ФЕНОМЕНУ ДИТИНИ ЗА ДОСТОЄВСЬКИМ

Ольга Червінська, Роман Дзик

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Розглянуто цілісний корпус творів Ф. Достоевського в аспекті онтології дитини. Докладний аналіз цього феномену дає змогу зрозуміти його природу, квінтесенцію, специфіку художнього втілення. Йдеться про нові засади дослідницького досвіду. Оманлива простота визначення поняття "дитини" долається в аналізі онтологічної проблеми "батьки і діти". Результатом є знакове визначення феномена через біблійну парадигму "зерно".

Ключові слова: Достоевський, феномен дитини, онтологічний сенс, жанровий метаморфізм, біблійна парадигма, "зерно"

"Феномен – це те, що виявляє себе, і буття відповідним чином маніфестує себе в усьому <...> , а онтологія буде описом феномену буття таким, яким він себе розкриває".

Ж.-П. Сартр

Творча рефлексія Ф. Достоевського [1], щодо художніх інтерпретацій образу дитини – доволі традиційне поле наукових зацікавлень. Тему, спровоковану потужним творчим потенціалом класика, почали обговорювати ще в перші десятиліття після його смерті [2, 3]. Питання розглянуто в різних площинах: від висвітлення повсякденного ставлення самого письменника до дітей, через зображення дитячих образів у творах і до сприйняття самого автора та його творів власне дітьми. Звичайно, ці плани взаємозумовлені.

Серед досліджень найважливіших аспектів зазначеного проблемного напрямку цікаво виглядає давній концепт Р. Янтаревої про дитячі образи Достоевського як блискучі ілюстрації хвороби доби *fin de siècle* – психічних розладів з виокремленням трьох типів дітей (нервові діти – Ліза Хохлакова, княжна Катя; принижені та скривджені – Неллі, Ілюшечка; діти-феномени – Коля Красоткін, Маленький герой). Становлення дитини врешті-решт дослідниця пов'язувала з оточенням і спадковістю [3]. Із дослідників радянського періоду за нею йде А. Гатіцький, свідомо акцентуючи лише на проблемі соціального аспекту теми дитинства у творчості письменника [4]. Відповідно до концепту Ю. Карякіна, в дитячих образах Достоевського слід бачити останню і вирішальну перевірку всіх авторських ідей і теорій [5, с. 110]. Цю тезу вважають провідною [6–11]. В. Пушкарьова підтверджує цей аргумент, відзначаючи, що для Достоевського взагалі нема жодної важливої думки, яка б не зіткнулася якось із темою дитинства, і навіть епізодичний дитячий персонаж прояснює щось дуже важливе для письменника [12, с. 42]. Ця ж дослідниця наголошує, що діти для Достоевського завжди є втіленням абсолютного і незаперечного добра, але їхня свідомість ніколи не зображується самостійно, а завжди дається в додаток до дорослої [13, с. 172–173]. Доволі чітко й розгорнуто виглядає концепція Б. Тарасова, за яким цілісний дитячий

світ протиставляється розколеному світові дорослих, позитивність героїв вимірюється ступенем наявності в них дитячих рис [14]. У ґрунтовних працях Карякіна та Волгіна цій темі присвячено навіть окремі розділи [5, 15].

Будь-яка спроба тематично інтерпретувати Достоевського веде, проте, до штучного звуження. Навіть трансфузія одних і тих самих ілюстративних цитат із одного дослідницького тексту в інший не є вагомим підтвердженням істинності подібних між собою тез. До того ж, практично неможливо перевірити істинність будь-якої окремої з них, не спираючись на матеріал повного корпусу письмової спадщини автора. Усі згадані дослідницькі теми, семантично стратифіковані, не дають підстав до серйозних заперечень. У цьому вбачається заслуга самого Достоевського, який, як автор харизматичний, уміє правильно спрямувати хід думки переважної більшості реципієнтів, включаючи й професійних дослідників. Діалог з творцем “Братів Карамазових”, не може і не має закінчуватися; адже, за Бахтінім [16, с. 434], Достоевський “у плані свого релігійно-утопічного світогляду” переніс діалог у вічність.

Нині, безсумнівно, тема потребує осмислення в онтологічній площині, вимагає переходу на інший рівень її сприйняття, прагне визначення феномену дитини як явища буття. Отже, тезу Сартра [17, с. 11] вважаємо головною.

У дослідженнях останніх років наголошується на цілісній природі світобачення Достоевського, на очевидності того, що в нього “як окремі оцінки, так і уся система реагування на події сучасної історії містять аж ніяк не віковий і зовсім не становий характер” [18, с. 279]. До того ж, треба враховувати динаміку письменницької рефлексії, що генерує неперервне оновлення амбівалентної природи діалогу автора (зі собою та дійсністю), – філософія відзначила цю рису художнього дискурсу ще в ХІХ ст. Аналізуючи відповідний гегелівський концепт свідомості та її самосприйняття, сучасний дослідник інтерпретує це так: “... річ виявляє себе для свідомості, яка сприймає, певним чином, але одночасно, виходячи з того способу, яким вона являється свідомості, вона рефлектує в себе” [19, с. 89]. Тут варто взяти за основу тезу Гегеля про “самокоректування свідомості”, яке дозволяє їй “завжди бути істинною за рахунок виявлення (за допомогою рефлексії) ілюзії та виправлення її послідовно від одного моменту сприйняття до іншого (тобто від процесу до “я” і назад)” [там само]. Отже, слід чітко визначити: в онтологічному зрізі перед нами стоїть питання не стільки про те, як може бути в цілому потрактована парадигма дитини за творами Достоевського, скільки на яких засадах вона формується, наскільки вона є або може бути стійкою й у чому її онтологічний статус.

Надзвичайно корисним для нас (з посиланням на гегелівську “Феноменологію духу”) є зауваження Суботіна про те, що “за допомогою перефокусування власної рефлексії із однієї позиції в іншу свідомість переконується, що результат та істинне у ній самій є її розчиненням або рефлексією з істинного в саму себе. Це повернення свідомості до самої себе й змінює істинне” [там само, с. 87–89]. З цього випливає, що рефлексія – це не тільки здатність автора або читача, а ще й ознака цілісного текстуального простору. Отже, йдеться про виразний іманентний метаморфізм висловлення того чи того явища в аспекті онтологічно визначеної суті.

Дослідження з’ясує саме природу конституційованого явища, онтологічний статус та форми його художньо інтерпретованих модифікацій, оскільки сьогодні навіть у ґрунтовних працях, присвячених антропологічним вимірам художньої філософії Достоевського, саме про феноменологічний сенс статусу дитини не йдеться [20]. Феномен дитини за Достоевським розглядається як маніфестація, один з виявів буття. Перейшовши через авторське сприйняття, він був ним розгорнутий у його онтологічній суті. Завдання полягає в описі феномену дитини таким, яким він розкривається у творах класика, по суті, у відтворенні онтологічно інтерпретованої парадигми.

Найпростіше, здається, пояснити феномен дитини у протиставленні з феноменом дорослої людини (тобто в аспекті вікового статусу). Але де, за Достоевським, може бути межа в дефініції цих двох іпостасей: де закінчується дитина і починається людина доросла? Вирішальної ролі в усвідомленні буттєвого сенсу означеного феномена не може брати на себе віковий критерій, відповідно до нього має виявляти себе буття. Зрозуміло, що йдеться не про якусь зовнішню усталену форму, а про певну іманентну якість.

Можна, зокрема, взяти за приклад наскрізну біблійну парадигму “батьки і діти”. У Святому письмі вона не тільки проектує ідею світотворення від Отця на все Ним створене, а й переміщується як певний критерій у площину світобудови вже у її власних взаємостосунках. Окрім відомої яскравої притчі про блудного сина (Лк. 15, 11–32), вона, наприклад, також наводиться як есхатологічна симптоматика (“зрадить же брат брата на смерть й батько дітей, і повстануть діти на батьків і знищать їх” (Мк. 13, 12–13), чи “горе же вагітним й годуючим сосцями у ті дні” (Лк. 21, 23). У Біблійному всесвіті навіть “премудрість” набуває здатності генерувати (Лк. 7, 35: “І виправдана премудрість усіма *чадами* її”). Ця парадигма скасовує будь-які часові критерії, оскільки діти залишаються такими стосовно своїх батьків, незважаючи на вік.

Тексти Ф. Достоевського містять численні приклади активного функціонування вказаної парадигми як основної. Скажімо, взаємини Неточки Незванової з її батьком (насправді, вітчимом) повністю вписуються сюди: розчарування в батькові руйнує цілісність світобудови. Подібне є й у “Підлітку”. Трагічні обставини дитинства Аркадія Довгорукого (позашлюбне походження; хитання між достойним не-батьком Макаром Довгоруком та недостойним батьком Андрієм Версіловим; палка любов до прирешеної долею матері), розколюють душу цієї неусталеної душі. Парадоксальним чином Аркадій Довгорукий, ціле життя люблячи свого батька “взасос” (за його експресивним визначенням), намагається відхреститися від нього через помилкову “дрібницю” (посилаючись на Біблійне: “діти від батьків йдуть і своє гніздо засновують”).

У кожному з творів Достоевського біблійна парадигма “батьки – діти” набуває своєї специфічності. Зокрема, вона втілюється через низку біблійних притч у останньому, підсумковому романі Достоевського “Брати Карамазови”. Важливими для окресленого концептуального кола стають взаємини з рідним батьком кожного з братів. Достоевський указує на трагічну неповторність та майже протилежні наслідки дитячих образ на батька. Або імагінативне сирітство князя Мишкіна, яке взагалі робить його Божою дитиною. Тут виникає надзвичайно важливий світоглядний аргумент, пов’язаний з молитвою Господньою “Отче наш...”, де звертання до Бога є звертанням вічної дитини до Батька.

Ця теза потребує ширшого висвітлення, оскільки чітко вказує на справжні витoki письменницького бачення, пов’язані саме з онтологією християнської моралі. Зокрема, відзначимо певний комплекс, наявний у біблійному письмі Старого і Нового заповітів, що активно функціонує і в межах письменницького дискурсу. Це стійкий притчовий комплекс родинних зв’язків: між чоловіком та жінкою, батьками та дітьми, братами та сестрами, свекрухою та невісткою, самотніми вдовицями та їхніми дітьми тощо. Особливу значущість у аспекті феномена дитини набувають персонажі притч, безпосередньо з ним пов’язаних: у випадку повної сім’ї знаковою постаттю в ній стає батько, за його відсутності – вдовиця та похідний від неї – “син вдовиці”, “сірий” (див.: “чисте і непорочне благочестя перед Богом й Отцем є те, щоби доглядати *сиріт і вдовиць* у їхніх скорботах” (Як. 1, 27), а також, як до значущих, слід поставитися до притч про братні взаємини (наприклад, про Каїна та Авеля), або про неоднозначну складність дружніх стосунків. Потенціал цих притч у контексті творчості Достоевського є безсумнівно головним. Кожен з таких ключів, або їх низка, відкривають окрему потужну тему, яку автор намагається розкрити якнайглибше.

У два останні роки творчості Достоевського найбільш виразно виявляє себе авторська спонука до онтологічної інтерпретації феномена дитини крізь біблійну призму. Саме так висвітлюється статус дитини в “Братах Карамазових”. У роман, ніби в сімейний інтер’єр, читач “проходить” крізь дитячу кімнату. На це вказує й архітектонічна структура першої частини (див.: Книга перша. Історія однієї сімейки: 1. Федір Павлович Карамазов, 2. Першого сина спровадив, 3. Другий шлюб і другі діти, 4. Третій син Альоша) [1, т. 14, с. 7–24]. Саме в “Братах Карамазових” Достоевський інтерпретує тему дитинства як гетерогенну у становленні людської особистості. Навіть лексему “дитина” слід, напевно, визнати для цього твору найчастотнішою. Письменник дає розгорнуте на весь текст бачення онтологічної суті цього поняття.

Особливо експресивного вираження авторська ідея набуває, коли Мітя Карамазов в очікуванні суду зустрічається з Альошею й виголошує себе нового (його, за авторським визначенням, “дика промова”). Він, крізь марення душі, усвідомлює для себе, що сенс буття полягає в самому бутті (“Я все подолаю, всі страждання, аби тільки сказати й говорити собі щохвилини: я єсмь! У тисячі мук – я єсмь, у катуванні корчуся – я єсмь” [1, т. 15, с. 31]). Але показово, що це справжнє буття він пов’язує тепер із воскресінням у самому собі нової людини: “Брате, я в собі у ці два останні місяці нову людину відчув, воскресла в мені нова людина! Містилася в мені, проте ніколи б не з’явилася, якби не цей грім. Страшно!”. Саме тут онтологія дитини набуває своєї символічної концептуальної виразності: дитина – жертва світу, просякнutoго гріхом. За Достоевським, дитина – це якість духовного стану, вона є цілотною жертвою, що змінює світ: “Можна відродити і воскресити в цій каторжній людині замерле серце, можна плекати його роки й вибити нарешті з вертепу на світ вже душу високу, страдницький розум, відродити ангела, воскресити героя!” [1, т. 15, с. 31] – тут за словами Міті прочитується думка автора.

Цей фрагмент розкриває центральний концепт роману досить потенційно: Мітя сам перетворюється на дитя, щоб стати жертвою за інших батьківських дітей. Він свідомо бере на себе провину за вбивство батька, “тому що, – як він відкриває для себе, – всі за всіх винні. За усіх “дитятко”, тому що є малі діти і великі діти. Усі – “дитятко”. За усіх і піду, тому що треба комусь і за всіх піти. Я не вбив батька, та мені треба піти. Приймаю!” [1, т. 15, с. 31]. Апогей самоусвідомлення набуває головної функції в цитованому тексті, оскільки через нього висвітлюється провідне: достойною, чистою жертвою може бути лише та людина, що зберегла, або спромоглася відновити в собі дитячість. До цього слід додати, що духовна історія Міті може бути розглянута й у перспективі притчі про блудного сина, який також “був мертвий і ожив, пропав і знайшовся” (Лк. 15, 32).

Підкреслимо, що лінія взаємин батьків і дітей значною мірою й до цього постійно займала увагу романіста, маніфестуючи феномен дитини. Образ на батька сприймається провідними героями Достоевського надзвичайно болісно, своєрідно впливаючи на дитяче світосприйняття відповідно з “накопиченою сумою обурення” [1, т. 15, с. 126]. У таких ситуаціях діти активно стають на захист батьківської честі (напр.: Неточка Незванова, Соня Мармеладова, Аркадій Довгорукий, Ілюшечка). Так само щиро відстоюють і честь матері. Так унаочнюється ще одна ферментна риса дитини – сакралізація образу батьків. А руйнування батьківського ідеалу, цього, за своєю суттю, первісного міфу людської свідомості, є також однією з ознак дорослішання, руйнування в людині дитини.

Чи завжди феномен дитини виявляє себе як абсолютне добро, чи вже тут ми спостерігаємо зародки зла? Це концептуальне питання, яке неодмінно виникає при спробі дослідити подібну проблему. Врахуємо, що для Достоевського, як і для всіх, вихованих на християнському катехизмі, діти до семи років вважаються належними до “ангельського чину”. Наслідуючи Достоевського і ототожнюючи рай із дитинством

людства, можна уявити собі внутрішній світ дитини як той, що перебуває в Едемі (в розгорнутому вигляді цю тезу зустрічаємо у творі “Сон смішної людини”, де автор розміщує утопічний світ безгрішного, “дитячого” людства на подібній до земної, але іншій небесній кулі). Отже, дитина залишається дитиною доти, поки не потягнеться до пізнання добра і зла. Цей “ангельський” період у житті людини є квінтесенцією феномена дитини. Справжні діти нагадують нам про рай – “це промінь з раю, це одкровення з майбутнього, коли людина стане нарешті такою ж чистою і просто-душною, як дитя” [1, т. 13, с. 286]. Письменник розуміє неможливість існування раю на землі, а лише в утопічних сюжетах, скажімо, у “Сні смішної людини” або в оповіданні “Хлопчик у Христа на ялинці”.

Руйнація в людині попередньої цілісності існування дитини відбувається поступово. Есхатологічно важливе куштування “плоду пізнання” загалом поклато також кінець дитинству людства. Дорослі, за словами Івана Карамазова, “з’їли яблуко і пізнали добро і зло та стали “яко бозі”. Продовжують і тепер їсти його. Але дітки нічого не з’їли і поки ще ні в чому не винні” [1, т. 14, с. 216]. І саме цей перехідний стан від чистої дитини до брутальної “смердючості” дорослого найбільше цікавить Достоевського. Узагальнюючого сенсу набуває зізнання Неточки Незванової: “Я вже розповіла перше пробудження моє від сну немовляти, перший рух мій у житті. Серце моє було вражено з першої миті, і з неосяжною, втомлюючою швидкістю почався мій розвиток. Я вже не могла задовольнитися лише зовнішніми враженнями. Я почала думати, міркувати, спостерігати...”. Цей стан переростання у “дорослість”, втрата “ангельського чину” точно визначається нею: як самоусвідомлення! “Але з тої миті, коли я раптом почала усвідомлювати себе, я розвинулася швидко, несподівано, і багато зовсім недитячих вражень стали для мене якось страшенно доступними” [1, т. 1, с. 159–160]. Нещодавно з усією дитячою наївністю і чистотою Неточка розповідала батькові (його ж словами!) про прекрасне життя, що настане після смерті її матері. Незадовго по тому вона починає бачити і розуміти всю підлість, на яку той виявився здатен у своїх егоїстичних мріях. Таке нове розуміння і руйнує її дитячий світ.

Порівняємо зі сказаним у “Підлітку” щодо батька: “Це правда, що поява цієї людини в житті моєму, тобто на мить, ще в першому дитинстві, була тим фатальним поштовхом, з якого почалася моя свідомість” [1, т. 13, с. 62]. Аж ніяк не випадковий, ферментивний повтор однієї і тієї ж сентенції свідчить про її особливу світоглядну вагу. В онтологічному зрізі він прочитується так: дитина – істота, цілісна за своєю суттю та сприйняттям зовнішнього світу, руйнування первісної внутрішньої цілісності призводить до нищення чистоти сприйняття навколишнього світу, заміни її знайомою нам стійкою рефлексією.

Цю проблему можна вивести за межі художніх текстів Достоевського, навіть у публіцистиці він активно користується парадигмою дитинства. Показово, що характеризуючи відому літературну постать, він починає аналіз із з’ясування умов, за яких відбувалося її дитинство. Наприклад, говорячи про “морок та принизливість” “демонічного” характеру М. О. Некрасова, Достоевський підкреслює: “Це був демон гордості, жага самозабезпечення, потреби відгородитися від людей твердим муром і ненавистю, спокійно дивитися на їхню злість, на їхні погрози. Я думаю, – каже письменник, – що цей демон присмоктався ще до серця дитятка, дитини п’ятнадцяти років, яка опинилася на петербурзькій бруківці” [1, т. 26, с. 122]. Навпаки, Пушкін визначається Достоевським через постійно сушу, “дитячу” цілісність його творчої натури: “Пушкін був завжди цілісним, цілокупним, так би мовити організмом, що носив у собі усі свої зачатки разом, усередині себе, не сприймаючи їх із зовні. Зовнішнє тільки пробуджувало в ньому те, що вже було закладене в глибині його душі...” [1, т. 26, с. 145].

Переродження синкретичної цілісності природи дитини в амбівалентність збоченої людської істоти розкривається Достоевським, зокрема, через широковідому на сьогодні у своїх світоглядних вимірах парадигму злотворної гри. За письменником, діти в іграх зазвичай наслідують дорослі злочини (скажімо, у “Підлітку” – знущання з Аркадія в пансіоні Тушара, перейняті від наставника [1, т. 13, с. 98], або жорстокість хлопчиків у “Братах Карамазових” у ставленні до Ілюшечки, насправді запозичена в Міті). Дитячі ігри перетворюються на органічну частину життя, уподібнену до життя дорослих. Навіть дитяче самогубство тут виглядає не усвідомленим кроком, а жахливим продовженням гри (в “Підлітку” не випадково зображується три самогубства, скоєні людьми на межі дорослості). Проте Достоевський ніколи не звертається до пересічних варіацій актуальної тематики, і в цьому випадку смертельно загострена парадигма гри підключається до висвітлення онтології дитини як виразний аргумент.

Що таке “справжня дитина” за Достоевським? Це та, яка духовно існує не тільки поза сферою добра і зла, а й навіть сорому чи образи. Висвітлення поняття “дитина” через сором та образливість, за Достоевським, також потребує уваги. Сором є першою ознакою втілення гріха в людську душу. Відчуття сорому та образи не мають нічого спільного з дитячим світом. Найбільш виразно маніфестується це в образі “великої дитини” Льва Мишкіна, хоча й у всіх інших творах письменника читач постійно наштотується на вияві стану безсоромності “дитячості душі”, органічної для неї незлопам’ятності (наприклад, несправедливо колись скривджене дитя в “Підлітку” замислюється над своїми тодішніми відчуттями: “я був тільки здивований, а не ображений, я ще не вмів ображатися” [1, т. 13, с. 62]). Відлік добрих дитячих вражень ведеться, за словами Альоші Карамазова, одиницями. Один із персонажів “Підлітка”, князь Сокольський, слушно висловлює максиму: “Поки ці золоті головки, з кучерями і з невинністю, в першому дитинстві, пурхають перед тобою і дивляться на тебе з їхнім світлим сміхом і світлими очками – то наче ангели божі чи прекрасні пташки; а потім... потім трапляється, що краще б вони і не виростили зовсім!” [1, т. 13, с. 28]. Брак розуміння добра і зла ідеально відбиває райський період, однак згодом дитячий світ не витримує зіткнення зі світом дорослих. Історія свідчить, що коли зло оточує дитину звідусіль, то вона дуже легко може стати не тільки його жертвою, а й знаряддям. Герої, які зберігають дитячу цілісність, стають трагічно чужими до навколишнього світу (Лев Мишкін, Альоша Карамазов).

Надалі феномен дитини, за текстами Достоевського, більшою чи меншою мірою ферментує усе доросле життя людини. Це відчитується навіть на троповому рівні, притаманному його стилістиці, – скажімо, на прикладі численних знакових епітетів, таких, як “дитяча посмішка”, “дитячий погляд” тощо [8]. Зрештою, опиняючись на протилежному від дитинства полюсі життя, тобто в старості, людина може повернутися до себе, відновити “ангельський чин”. Проте, якщо в дитинстві цей дар дається легко, як неодмінний, то на схилі життя треба докласти значних зусиль, аби знову його повернути. З усіх персонажів Достоевського найяскравішими є образи Макара Довгорукого з “Підлітка”, передсмертний час якого Аркадій не випадково ототожнює зі станом “немовляти” [1, т. 13, с. 305], та старця Зосіми з “Братів Карамазових”. Старість може стати таким періодом, коли людина максимально наближається до стану власного дитинства. Але й тут, (за письменником), треба знати, що обов’язковими умовами подібного “воскресіння” є цілісність і чистота світосприйняття. Далеко не кожен може досягнути досвідом свого життя такого стану, щоб його назвали немовлям. У спадщині Достоевського існує ще безліч зразків спрощеної до дитячого стану старості.

Природа “дитячого стану” людини також дуже специфічна, зокрема, вона прагне до заповнення, й ця риса задовольняється через спостереження зовнішнього світу. Важливо, якого досвіду в дитину увійде найперше і найбільше. Тут будь-яка модель

поведінки може перетворитися на закон. Симптоматичним є акцентування Альоші Карамазова на важливості гарних дитячих спогадів: "... нічого немає вищого і сильнішого, і здоровішого, й кориснішого ... для життя, ніж якийсь гарний спогад, особливо взятий ще з дитинства, з батьківського дому" [1, т. 15, с. 195]. Навіть один такий спогад може врятувати людину. Навпаки, брак таких спогадів, за Достоевським, нищить особистість. У ці спогади входять переважно взаємнини з дорослими, що є надзвичайно складними, адже дитина – це "маленька людина", тобто рано чи пізно вона сама приречена на дорослість. І тут важливо, наскільки людині вдасться зберегти в собі дитину. Достоевського дуже цікавить саме цей перехідний стан, "перші вияви самостійного життя".

При дослідженні цілісного дитячого світу не було зроблено диференціації дитини за її статевими ознаками на тому рівні, що брався до розгляду. Однак ігнорувати розпадання цілісності особистості в площині статевої різниці, також надзвичайно суттєвої за своєю функцією, не можна. Ця площина, безсумнівно, доповнює розуміння онтологічного сенсу статусу дитини. Якщо у хлопчиків дитинство випробовується рано виявленими фізіологічними потягами (Маленький герой), то стосовно дівчат в тексті вплетено болісний мотив розбещення (Настасья Філіповна, друга дружина Федора Карамазова та низка інших). Хоча в Достоевського для дівочих підліткових образів не виключений стан потаємних еротичних відчуттів (Ліза Хохлакова). Надзвичайну роль відіграє поняття дівочої честі, з яким героїні живуть і в більш зрілому віці. Будь-які зазіхання на дівочу честь можуть спричинитися навіть до самогубства (яскравим прикладом є Оля з "Підлітка"). Проте зупинитися на фіксації такого моменту, аналізуючи в Достоевського цей тематичний пласт, не означає подивитися на нього в онтологічному зрізі, оскільки статева фізіологія тут набуває ширшої світоглядної семантики, ніж видається. Вона перетворюється на складовий чинник важливої символічно оформленої парадигми.

Отже, розумінню творчість Достоевського як художню форму філософської рефлексії на світ, виокремивши з неї автономну, онтологічно значущу парадигму дитини ("дитятка"), позначивши її рисами цілісності, природної чистоти, специфіки розуміння категорій добра і зла, ідеалізації батьків, іманентної протилежності світу дорослих, ми підійшли до провідного визначення її онтологічної суті. У біблійному розумінні "дитя" стає мірою причетності до Божества ("І, взявши дитя, поставив його посеред них (апостолів) і, обійнявши його, сказав їм: хто прийме одного з таких дітей в ім'я Моє, той приймає Мене; а хто Мене приймає, той не Мене приймає, але Того, хто послав Мене" (Мк. 9, 35–37).

Онтологічний сенс "дитятка", за Достоевським, може бути зручно висловлений через універсальну біблійну метафору "зерна", яка для Святого письма є наскрізною, генетично пов'язаною з такими аксіологічними знаковими парадигмами, як "сіяч", "ґрунт", "жнина", "плуг", "сінь" ("Кожна жертва сіллю осолиться" (Мк. 9, 49), "закваска", "небесний хліб" (Лк. 13, 18–27; Ів. 6, 22–71), залежних від "*Господаря жнив*, який посілає робітників на жнина Свої" (Лк. 10, 2). Від самого початку зерно подається в Біблії в онтологічному вимірі: "І сказав Бог: нехай проросте земля зеленню трави, що сіє сім'я [за родом її й за подібністю до неї, та] деревом плодоносним, що приносить за родом своїм плід, в котрому сім'я його на землі. І стало так" (Бут. 1, 11–12). Не випадково один із найжахливіших старозавітних прокльонів звучить так: "Нехай виснажитьсь сім'я від іржі та від граду та від страшної зірки" (3 Єздри 15, 13).

Парадигма "дитятка-зерна" має

Метафора "зерна" не тільки розкриває суть статусу дитини за Достоевським, вона є чинником, через який висвітлює себе образне розуміння цим письменником дійсної, справжньої, здорової, "сакраментальної" (епітет самого автора) культурної традиції: "Якщо хочете усю мою думку, то як на мене, діти, тобто справжні діти, тобто діти

людей, повинні народжуватися на землі, а не на бруківці. Можна потім жити й на бруківці, але народжуватися й *сходити* нація, у переважній більшості своїй, має на землі, на ґрунті, на якому хліб і дерева ростуть” [1, т. 23, с. 96]. Тобто діти є тією пшеницею, зерном, яке приречене на те, щоб пройти свій людський шлях через гниття (терпляче страждання, образи, сльози, заперечення своєї дитячої особистості відповідно до природи свого серця), визріваючи, невідомо як, майже в нову істоту, здатну давати нові плоди.

Отже, що таке “небесні плоди” і як вони проектується на образ дитятка за Достоевським? Відповідь також знаходимо у Святому письмі: “І сказав: До чого уподобимо царство Боже? або якою притчею зобразимо його? Воно, як зерно гірчичне, яке, коли сіється у землю, є меншим за всіх насінь на землі; а коли посіяне, сходить і стає більше усіх злаків, і пускає велике гілля, так що під тінню його можуть укриватися птахи небесні” (Мк 1, 30-33). У відомій притчі про Сіяча у визначенні найкращого людського бути усвідомлена через розгортання та реалізацію її метафорики. Ознакою зерна є його здатність утримувати у собі Боже благословення на зберігання онтологічної пам’яті в русі родової спадкоємності. Проте, певні періоди його буття у стосунках між собою виглядають як кардинальне заперечення: велика різниця між чистим зерном, періодом його гниття (умовної смерті) та перетворенням на нову рослину, що дозріває до нових плодів – пригадаємо вже цитоване “було мертвим і ожило”. У Біблії багаторазово зерно порівнюється з добрим серцем, що приносить “плід у терпінні” (Лк. 8, 4–18). З цього ряду яскравим є такий ланцюг: “Немає доброго дерева, що давало би поганий плід, і немає поганого дерева, яке давало би плід добрий, бо будь-яке дерево впізнається по плоду своєму, тому що не збирають смокв із тернини й не знімають винограду з кущів. Добра людина з доброго скарбу серця свого виносить добре, а зла людина зі злого скарбу серця свого виносить зле” (Лк. 6, 43–45). У біблійному розумінні серце виступає “критерієм” якості зерна: “бо із серця виходять злі помисли, вбивства, прелюбодіяння... крадіжки, лжесвідчення... – це оскверняє людину” (Мт. 15, 15). Та для розуміння метафори зерна слід враховувати конструктивну подвійність її значення: в першому сенсі зерно пов’язується з мирським хлібом, у другому воно витлумачується як зерно для царства Божого, проростання якого споконвічно відбувається в таємниці (“Царство Боже подібне до того, як людина кидає сім’я в землю, і спить, і встає вночі і вдень; і як сім’я сходить і росте – не знає вона, бо земля стала собою виробляти спершу зелень, потім колос, потім повне зерно в колос. Коли ж визріє плід, негайно посилає серп, тому що настали жнива” (Мк. 4, 26–29). шляху афористично перехрещуються усі ті чинники, на які ми посилалися (“і ті, що впадуть на добру землю – це ті, які почувши слово зберігають його в доброму і чистому серці і приносять плід в терпінні” (Лк. 8, 15).

Насправді, феномен дитини розкривається не як повне відокремлення, заперечення чи скасування подальших статусів людини, а, навпаки, як обов’язкова присутність у ній, ферментна домінанта “дитячості” у складі цілокупної особистості.

Практичним рецептивним наслідком такого дискурсу є наше прочитання історії Альоші Карамазова. Цей чистосердечний у буквальному розумінні плід карамазівської гілки, відповідає таким образам ідеального дитятка, як Макар Девушкін, князь Мишкін, “старє дитятко” Макар Долгорукий... (цей ряд можна продовжити), духовно належить до царства Божого. Він мріє про чернецтво, бруд “карамазовщини” його не нищить, та врешті-решт саме він отримує благословення від старця Зосима на подружнє життя. Здається, це парадокс, конструктивна, нелогічна помилка письменника, проте, в аспекті розглянутого, це абсолютно точний онтологічний підсумок філософії дитятка за Достоевським: людське насіння має реалізуватися за своїм подвійним призначенням, і на цілий роман не знайшлося жодної людини, яка б відповідала статусові здорового зерна, окрім саме цього ідеального християнського юнака.

1. Достоевский Ф. М. Полн. собр. соч. В 30 т. Л., 1972-1990.
2. Пользинский П. С. Детский мир в произведениях Достоевского: опыт психологического разбора детских типов Достоевского в связи с его суждениями о воспитании. Ревель, 1891.
3. Янгарева Р. А. Детские типы в произведениях Достоевского. Спб., 1895.
4. Гатицкий А. П. Социальный аспект темы детства в раннем творчестве Ф. М. Достоевского // Индивидуальность писателя и литературно-общественный процесс. Воронеж, 1978.
5. Карякин Ю. Ф. Достоевский и канун XXI века. М., 1989.
6. Левитов Н. Дети в произведениях Ф. М. Достоевского // Семья и школа. 1956, № 3.
7. Лоциц Ю. "Я возьму отцов и детей..." (К 150-летию со дня рождения Ф. М. Достоевского) // Детская литература. 1971. № 11.
8. Михалков С. В. Литература, время, жизнь. М., 1978.
9. Одесский М., Спивак М. «Учи Федю читать...». Достоевский о детском чтении // Детская литература. 1991, № 11.
10. Погорельцева А. В. Проблема детства в творчестве Ф. М. Достоевского // Советская педагогика. 1991, № 12.
12. Романенко А. Талант действительной жизни (Достоевский и дети) // Детская литература. 1970, № 2.
13. Пушкарева В. С. "Детские" эпизоды в художественных произведениях и публицистике Достоевского // Ф. М. Достоевский, Н. А. Некрасов (Сборник научных трудов). Л., 1974.
14. Пушкарева В. С. Сочетание "детской" и "взрослой" точек зрения в оформлении художественного целого (Из наблюдений над поэтикой Достоевского) // Литературное произведение как целое и проблемы его анализа. Кемерово, 1979.
15. Тарасов Б. "Будущее человечество..." (Особенности изображения детства в творчестве Ф. Достоевского) // Литературная учеба. 1983, № 3.
16. Волгин И. Л. Последний год Достоевского. М., 1991.
17. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского. М., 1972.
18. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: Нарис феноменологічної онтології. К., 2001.
19. Сараскина Л. И. Достоевский в созвучиях и притяжениях (от Пушкина до Солженицына). М., 2006.
20. Субботин А. П. Проблема самосознания и становление рационализма в философии XIX XX вв. Ростов н/Д., 2006.
21. Подорога В. Мимесис. Материалы по аналитической антропологии литературы. Т. 1. Н. Гоголь, Ф. Достоевский. М., 2006.

DISCUSSION WITH THE STUDENT: THE ONTOLOGICAL ESSENCE OF THE PHENOMENON OF A CHILD ACCORDING TO F. DOSTOEVSKY

Ohla Chervinska, Roman Dzuk

The entire body of the literary works by Fedir Dostoevsky has been viewed from the point of view of the ontology of a child. Detailed analysis of this phenomenon gives the possibility to understand its nature, distillation, specificity of the literary embodiment. New principles of the investigation experience show that the deceptive simplicity of the notion "a child" can be contrasted with the ontological issue of "parents and children". The following result is the symbolic definition of the phenomenon through the Biblical paradigm of the "grain".

Key words: Dostoevsky; phenomenon of a child; ontological essence; genre metamorphism; the Biblical paradigm of the "grain"